

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.12:342.7:[347.925:342.56]

Жаровська І. М.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та філософії права
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

Грень Н. М.,
кандидат юридичних наук,
суддя
Львівського окружного адміністративного суду

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД

REALIZATION OF HUMAN RIGHT TO A FAIR TRIAL

Статтю присвячено проблемі теоретико-правового розуміння реалізації права людини на справедливий суд. Виділено юридичний, психологічний та соціальний механізм реалізації права на справедливий суд. Доводиться, що шляхом реалізації права на суд особа бажає винесення справедливого рішення, яке дало б можливість їй реалізувати порушені попередньо її права та свободи, тобто захистити свої права. Виділено юридичний, психологічний та соціальний механізми реалізації права на справедливий суд.

Ключові слова: реалізація права, право на справедливий суд, права людини, механізм реалізації права на справедливий суд.

Статья посвящена проблеме теоретико-правового понимания реализации права человека на справедливый суд. Доказывается, что путем реализации права на суд лицо желает вынесения справедливого решения, которое позволило бы ей реализовать нарушенные предварительно его права и свободы, то есть защитить свои права. Выделены юридический, психологический и социальный механизмы реализации права на справедливый суд.

Ключевые слова: реализация права, право на справедливый суд, права человека, механизм реализации права на справедливый суд.

The article is devoted to the problem of theoretical and legal understanding of the realization of the human right to a fair trial. It's proved that by exercising the right to a trial person wants a fair solution to be made that would allow implementing his/her previously violated rights and freedoms, i.e. to protect his/her rights. The legal, psychological and social mechanisms of realization of the right to a fair trial are distinguished.

Key words: realization of the right, right to a fair trial, human rights, mechanism of realization of the right to a fair trial.

Постановка проблеми. Правова держава передбачає максимальне сприяння у реалізації прав та свобод. Права людини – це соціально-правова можливість особи забезпечувати своє функціонування, вільно діяти у суспільстві та державі, самостійно обирати вид та міру своєї поведінки, щоб різнобічно забезпечувати особисті законні інтереси. Права людини, їх закріплення, забезпечення та захист є основою для панування демократії у державі, а можливість реалізації права на суд є основним критерієм верховенства права, демократичності держави та відповідності влади правовим стандартам. Реалізація права на суд – це первинний механізм захисту всіх інших прав та свобод особи. Якщо права людини визнаються певним правовим ідеалом, то реалізація права на справедливий суд одночасно є найвищим рівнем цього ідеалу і дієвим механізмом його захисту.

Правова держава визнає людину найвищою соціальною цінністю, але, як вказує визначна науковець сучасності Н. Оніщенко, саме реалізація прав дозволяє не тільки декларувати, але й реально отримувати права через «створення дієвих юридичних механізмів, які дозволяють повною мірою реалізувати свої

права і свободи, займаючи активну життєву позицію» [1, с. 18]. Право на справедливий суд отримує діяльну складову, може реалізовуватися тільки шляхом належного функціонування механізму реалізації цього права. Право на справедливий суд є «мертвою» можливістю без фактора реалізації.

Труднощі сучасної правової реальності, до речі, практично у всіх галузях права, не тільки процесуальних, що особливо пов'язані з правом на справедливий суд, полягають у тому, що практична реалізація прав наштовхується на низку об'єктивних та суб'єктивних перепон, і, здавалось би, цінна правова норма у правореалізаційній діяльності отримує не цілком справедливу складову. У цьому контексті міжнародне співтовариство отримало достатній та позитивний досвід, тому імплементацію міжнародних стандартів у галузі судочинства не можна сприймати як порушення національної ідентичності, а як позитивний справедливий досвід, який отримало людство на сучасному етапі цивілізаційного розвитку.

Метою цієї статті є теоретико-правове дослідження реалізації права на справедливий суд.

Стан дослідження. Світоглядні ідеї побудови механізму судової влади були об'єктом дослідження вітчизняних учених, таких як Ю. Бисага, С. Бостан, М. Козюбра, П. Рабінович (модель побудови сучасної держави), І. Жаровська, В. Ковальчук, В. Скрипнюк, І. Личенко, О. Остапенко (удосконалення судової гілки влади), М. Никифорак, Б. Стецюк (гарантування права людини на справедливий суд з огляду на історичні етапи становлення української державності), С. Бобровник, Н. Оніщенко, О. Петришин, О. Скакун (створення правових стандартів вирішення соціальних конфліктів), С. Сливки, М. Кельман, А. Токарської (формування методологічних підходів до дослідження прав людини та її взаємодії з іншими комунікантами). Проте проблема розуміння поняття реалізації права на справедливий суд має ряд невизначених аспектів з погляду загальнотеоретичної юриспруденції.

Виклад основних положень. У словнику термін «реалізувати» – це здійснювати, робити реальним, втілювати що-небудь у життя [2]. Існує багато підходів до поняття реалізації права чи реалізації правових норм. На думку Н. Пархоменко, реалізація права – це процес утілення правових приписів у поведінку суб'єктів та їх практичну діяльність щодо здійснення прав і виконання юридичних обов'язків [3, с. 246]. Л. Завадська позиціює реалізацію права як різноманітний процес практичного здійснення правових вимог у діяльності тих чи тих суб'єктів [4, с. 210].

Однак теоретично не узгодженими досі є позиції щодо отождолення реалізації права та реалізації права особи. На нашу думку, ці поняття не можна абсолютизувати повною мірою, тому що у першому випадку йдеться про реалізацію об'єктивного права, а при реалізації прав особи реалізується суб'єктивне право. Реалізація правових норм охоплює всі види норм, а реалізація прав людини – лише уповноважувальні норми. Ще на одну відмінність вказує А. Колодій: що різниться функціональне призначення механізму правового регулювання та механізму реалізації прав особи [5, с. 218]. Як зазначає А. Колодій, реалізація прав і свобод – це форма їх буття, що зводиться до переведення соціальних благ, що закріплені нормами права, у стан їх можливого і дійсного використання конкретною особою (особами) задля задоволення своїх різноманітних потреб та інтересів [5, с. 218].

О. Мельничук, досліджуючи реалізацію права на освіту, визначає її як сукупність дій, передбачених суб'єктивним правом, які дають змогу особі задовольнити потребу [6]. Свою дефініцію науковець ґрунтує на загальному визначенні В. Копейчикова, який зводив сутність реалізації до сукупності різних дій, називаючи це процесом, у результаті якого особи отримують реальні, бажані наслідки (блага, соціальні цінності, задоволення різноманітних інтересів), які передбачаються суб'єктивним правом [7, с. 13–16].

Звуження реалізації лише до особистих дій вважаємо звуженням проблематики. Суб'єктивне

право реалізується завжди у правовідносинах. Зміст суб'єктивного права містить потрібну складову: визначеної поведінки правомочної особи, вимоги учинення визначених дій з боку інших осіб, звернення у разі потреби до примусової сили державного апарату для реалізації правової можливості. Водночас цитовані вище автори зводять реалізацію тільки до однієї зі складових тріади – права на свої дії.

Більш розширене тлумачення дають інші науковці, вони реалізацію прав людини розуміють як складний процес, спрямований на втілення у життя самою особою закріплених у чинному законодавстві України норм права, можливостей для задоволення особистих і суспільних потреб та інтересів, також це діяльність органів, підприємств, установ, організацій щодо створення умов для ефективного здійснення людиною її прав, їх охорона і захист від протиправних посягань та дії компетентних суб'єктів задля відновлення порушених прав людини і громадянина [8, с. 87–95]. Така позиція вказує на кореспондуючий обов'язок суспільства, держави, органів влади, інших осіб не порушувати прав особи, тобто праву особи на справедливий суд відповідають обов'язки інших учасників правовідносин. Це означає, що органи державної влади та їх посадові особи гарантують виконання прав людини всіма юридичними засобами та мають право вимагати від неї виконання законів країни, встановлювати заходи юридичної відповідальності за невиконання своїх обов'язків. Своєю чергою, людина має право вимагати від органів державної влади та їх посадових осіб забезпечення реалізації своїх прав і звертатися по допомогу для їх відновлення. Водночас за недотримання встановлених заборон людина несе юридичну відповідальність. Звідси зрозуміло те велике значення, яке мають обов'язки посадових осіб для справжнього, реального значення процесуальних прав людини. Від того, наскільки чітко у нормативних актах будуть визначені повноваження судді, працівників суду, представників правоохоронних органів, інших державних службовців, що наділені процесуальними функціями, залежить ступінь визначеності, гарантованості прав людини на справедливий суд.

Реалізація права спрямована на задоволення потреб особи. Кінцевим результатом має стати задоволення потреби у справедливості, отож право на справедливий суд використовують задля захисту будь-якого свого права, яке особа вважає порушеним. Тому шляхом реалізації права на суд особа бажає винесення справедливого рішення, яке дало б можливість їй реалізувати порушені попередньо її права та свободи, тобто захистити свої права.

На нашу думку, реалізація права на справедливий суд – це цілеспрямований послідовний процес переведення соціальних благ, визначених нормами права, у стан їх можливого і дійсного використання конкретною особою, наслідком якого є захист та відновлення їх прав і законних інтересів.

Сутність реалізації не може зводитися лише до індивідуалізації процесу, саме право на справедливий суд неможливе без визначення його механізму. Меха-

нізм реалізації права на справедливий суд дозволяє згрупувати всі правові явища, які впливають, сприяють чи стримують реалізацію права, встановити напрямки й тенденцію розвитку права на справедливий суд, з'ясувати етапність використання права, можливості використання окремих його елементів та їх взаємодію, надає інформацію для ефективного удосконалення реалізаційної поведінки досліджуваного права. Механізм реалізації, як слушно зазначає О. Скакун, – це засоби, які здатні створити умови для реалізації прав та свобод людини [9, с. 206].

Виділяють юридичний, психологічний та соціальний механізм реалізації права на справедливий суд.

До юридичного відносять систему норм, фактів, документів та основних форм і способів організації їх здійснення.

У правовій державі нормативного закріплення прав недостатньо. По суті, це тільки одна з необхідних у комплексі гарантій реалізації норм права. Гарантії прав і свобод людини є основними способами та засобами, за допомогою яких особа має змогу реалізувати свої права. До правового механізму реалізації права на справедливий суд слід віднести процесуальні та матеріальні норми національного і міжнародного законодавства, правотворчий процес, що сприяє удосконаленню норм відповідно до правових стандартів, функціонування інституційних органів на всіх рівнях, від міжнародного (наприклад, ЄСПЛ) до загальнодержавного і навіть місцевого, належну юридичну діяльність законодавчих, виконавчих, судових та контрольно-наглядових органів, передовсім правозастосовну діяльність органів державної влади у світлі справедливого судочинства, гарантії права на справедливий суд, охорону та захист права.

Правотворчість у ролі владної діяльності спеціальних органів держави має на меті не реалізацію, а створення права. Це предтеча, передумова правореалізації. Отже, правотворчість лише програмує майбутні процеси практичного здійснення права. Владні повноваження посадових осіб тут викликають до життя не акти дотримання, виконання, використання або застосування права, а джерела або форми майбутнього правового регулювання. Реалізація права є процесом втілення у життя вже наявних, створених правових норм. Наявність прогалін, колізій у законодавстві створює перепони у реалізації права на справедливий суд, невідповідність норм загальноцивілізаційним стандартам, створює перепону законності прийнятого рішення. Конституційних норм, які безперечно мають найвищу юридичну силу, є недостатньо, вони повинні деталізуватися у поточному законодавстві. Важливо, щоб вони містили не тільки декларативність права, а реальні гарантії здійснення. Пріоритетним видом юридичних гарантій є нормативно-правові гарантії, під якими варто розуміти систему норм з реалізації прав та свобод людини і громадянина, тобто норм, що передбачають юридичну відповідальність, юридичні обов'язки та процесуальні норми.

Інституційні органи, які повинні забезпечувати реалізацію права на справедливий суд, як конституційного права особи в Україні, – це Президент України, органи державної влади, а саме Верховна Рада України, Уповноважений Верховної Ради з питань прав людини, Конституційний Суд, судові та правоохоронні органи, Кабінет Міністрів України, міністерства і відомства, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, міжнародні органи та організації, членом або учасницею яких є Україна, адвокатура, політичні партії та громадські організації. У цьому контексті важливо не зводити реалізацію права на справедливий суд лише до функціонування органів правосуддя. Прийнятною у цьому контексті є позиція ЄСПЛ, який розширено тлумачить поняття «суд». Це дає підстави для висновку, що не варто абсолютно ототожнювати право на справедливість правосуддя і право на справедливий суд, оскільки останнє є більш широким поняттям.

Психологічний механізм права на справедливий суд передбачає мотиви, бажаний результат, орієнтації, надії, принципи та установки потреби, які відбуваються під час реалізації права особи. Цей механізм містить вольовий аспект – будучи вираженням волі (волі суспільної), право зі своїм основним та єдиним знаряддям (нормою) вривається, втручається не у світ фізичний, а у світ духовний, воно впливає на індивідуальну волю громадян і тільки через неї може віднайти собі дійсне втілення. Воля громадян – ось той об'єкт, до якого звертається право; підкорити волю громадян своїм приписам – те завдання, яке право повинно успішно виконати, щоб домогтися свого втілення у життя [10, с. 41].

Психологічний механізм права на справедливий суд, на відміну від правового, має абсолютно суб'єктивний характер. Проілюструймо це на прикладі рішень ЄСПЛ щодо України. Ми вибрали однієї справи, що стосувалися надмірної тривалості виконання рішення. У справі «Гавриленко проти України» заявник просив відшкодувати моральну шкоду у сумі приблизно 3328 євро, «Гайдай проти України» – перший заявник 3000 євро, другий заявник 1000 євро, «Борисов та інші проти України» – 4000 євро, «Гайкович проти України» – 6000 євро, «Жужа проти України» – 35 000 євро і «Васильєва проти України» 10 000 грн, а у справі «Вишневецька проти України» заявниця взагалі покладалася на розсуд Суду у питанні розміру такої компенсації.

Соціальний механізм охоплює комплекс зовнішніх факторів, які можуть впливати на реалізацію права на справедливий суд. До них варто віднести політичні, ідеологічні, організаційні та інші чинники, які зазвичай стосуються не тільки досліджуваного права, але й комплексу всіх конституційних прав і свобод. «Слід погодитися з тим, що забезпечення прав і свобод людини та громадянина залежить від багатьох факторів: ступеня демократичності владних інститутів держави; політичних, культурних та правових традицій; стану економіки; моральної атмосфери і злагоди у суспільстві; стану законності та правопорядку; механізмів, що забезпечують від-

повідальність держави перед особою, тощо. Саме у всьому комплексі ці фактори здатні забезпечувати на належному рівні права і свободи людини та громадянина» [11, с. 4–5].

Значення судової форми захисту прав людини полягає у тому, що вона забезпечує зацікавленим у результатах справи сторонам правові гарантії правильності вирішення спору, рівність процесуальних прав і процесуальних обов'язків, а також зобов'язує суд розглядати і вирішувати спори про право і при цьому суворо дотримуватися норм матеріального і процесуального права, виносити у судовому засіданні законні й обґрунтовані рішення з дотриманням встановлених законом або іншими нормативними актами процесуальних гарантій для осіб, що беруть участь у справі.

Право на справедливий суд є тією гарантією для громадян, що забезпечує можливість отримання справедливого судочинства. Реалізація права на справедливий суд – це цілеспрямований послідовний процес переведення соціальних благ, визначених нормами права, у стан їх можливого і дійсного використання конкретною особою, наслідком якого є захист та відновлення їх прав і законних інтересів. Захист судом порушених прав – ефективна і цивілізована форма захисту. Саме ця ідея покладена в основу авторитетних міжнародних документів у галузі прав людини та ст. 55 Конституції, де права і свободи людини та громадянина захищає суд. Всі інші правоохоронні органи працюють на правосуддя і їх діяльність щодо захисту прав людини отримує остаточну оцінку у суді з позицій права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Оніщенко Н. Невідкладність завдань по забезпеченню прав, свобод і законних інтересів особи (теоретичні моделі та практика реалізації) / Н. Оніщенко // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 2. – С. 17–25.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2002. – 1140 с.
3. Пархоменко Н. М. Реалізація права / Н. М. Пархоменко // Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : Укр. енцикл., 2003. – Т. 5. – С. 246.
4. Завадская Л. Н. Механизм реализации права / Л. Н. Завадская. – М. : Наука, 1992. – 387 с.
5. Колодій А. М. Права людини і громадянина в Україні / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 325 с.
6. Мельничук О. Ф. Реалізація права людини на освіту: сутність та механізм / О. Ф. Мельничук // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 3. – С. 23–29.
7. Копейчиков В. В. Реализация субъективных прав граждан / В. В. Копейчиков // Советское государство и право. – 1984. – № 3. – С. 13–16.
8. Хальота А. І. Забезпечення реалізації органами внутрішніх справ конституційних особистих прав і свобод людини та громадянина / А. І. Хальота // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2001. – № 3. – С. 87–95.
9. Скакун О. Ф. Теория государства и права / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.
10. Гредескул Н. А. К учению об осуществлении права. Интеллектуальный процесс, требующийся для осуществления права / Н. А. Гредескул. – Харьков : Адольфа Дарре, 1900. – 235 с.
11. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні / За заг. ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчука ; передм. Ю. С. Шемшученка. – К. : Юрид. думка, 2007. – 424 с.